

НОВІТНІ ЧАСИ

УДК [94 : 355.425.4] (477.8) «192» : 329.73 (477) (092) Ю.Тютюнник
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.1.318>

Ігор Мрака*

РОЛЬ ЮРІЯ ТЮТЮННИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Анотація: Після невдачі війни з більшовиками, наприкінці 1920 р. частини армії УНР змушені були перейти на територію Польщі, де були інтерновані. Організація подальшої боротьби була покладена на створений Партизансько-повстанський штаб, начальником якого призначено генерал-хорунжого Юрія Тютюнника. Саме він виконував провідну роль в організації, підготовці та проведенні Другого Зимового походу в листопаді 1921 р. Невдача походу спричинила послаблення підтримки української політичної еміграції з боку польською союзника, призвела до переоцінки пріоритетів і методів подальшої боротьби.

Ключові слова: армія УНР, Партизансько-повстанський штаб, Військо Польське, радянсько-українська війна, Червона армія, повстання, Другий Зимовий похід

Вступ. Тривала радянсько-українська війна вимагала від українського військового та політичного провуду використання різних форм і методів боротьби проти переважаючих сил противника. Серед них окреме місце посіли заходи з організації та координації повстансько-партизанського руху та здійснення окремих рейдів крупними угрупованнями армії УНР під час двох Зимових походів.

В обох походах, особливо у Другому, ключову роль відіграв генерал Ю. Тютюнник, який вирізнявся багатим досвідом ведення збройної боротьби партизансько-повстанськими методами. Тому для розуміння особливостей його діяльності та тої ролі, яку він відіграв на останньому етапі радянсько-української війни, важливо продовжити дослідження цієї непересічної постаті, зокрема й через залучення маловідомих джерел.

Огляд літератури. Постать генерал-хорунжого Армії УНР здавна привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Перші дослідження його діяльності, особливо підготовки і проведення Другого Зимового походу, почали з'являтися ще у міжвоєнний період¹.

---

* Мрака Ігор Богданович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9681-5225>; e-mail: ihor.mraka@lnu.edu.ua

¹ Дет. див.: Стопчак М. Другий Зимовий похід армії УНР в українській зарубіжній історіографії міжвоєнного періоду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 220-226.

З відкриттям доступу до нових пластів архівних документів у роки незалежності України, вивчення діяльності Ю. Тютюнника отримало новий імпульс у працях Я. Файзуліна², В. Кучера³, І. Срібняка⁴.

Метою статті є спроба аналізу ролі Ю. Тютюнника в організації та проведенні партизансько-повстанського руху в Україні, зокрема Другого Зимового походу. Публікація виявленого у Центральному військовому архіві Польщі (Рембертув, що неподалік Варшави) документу доповнить існуючу джерельну базу, дозволить конкретизувати окремі моменти діяльності Ю. Тютюнника.

Виклад основного матеріалу. Союз з Польщею, що укладений у результаті підписання Варшавської угоди, породив у державного та військового керівництва УНР надії відновити свою владу в Україні. Втім, воєнна кампанія 1920 р. не принесла очікуваного результату, але показала, що виконати таке амбітне завдання через брак сил неможливо. Уже в липні 1920 р., у найкритичніший для Речі Посполитої момент війни, польська сторона, всупереч договору з УНР, почала проявляти зацікавленість у переговорах з більшовиками. Незважаючи на перемогу у Варшавській битві, Польща 12 жовтня 1920 р. підписала прелімінарний мир з більшовиками, який вступив у силу 18 жовтня 1920 р. З огляду на катастрофічну ситуацію, в якій після цього опинилась українська армія, воєнно-політичне керівництво УНР змушене було прийняти рішення про перехід армії на територію Польщі. Уже 20–21 листопада 1920 р. близько 10 тисяч старшин, вояків і цивільних осіб опинилося на польській території, де військові були роззброєні й інтерновані у таборах⁵.

Українське керівництво одразу ж розпочало підготовку до розгортання масового партизанського руху в Україні. Для цього у січні 1921 р. було створено Партизансько-повстанський штаб (далі – ППШ), начальником якого призначено генерал-хорунжого Юрія Тютюнника, досвідченого учасника партизанських рейдів 1919 р.⁶ У лютому 1921 р. Ю. Тютюнник провів з польською стороною переговори про легалізацію ППШ і його взаємодію з Генеральним штабом. У результаті, польська сторона дозволила створювати на своїй території повстанські штаби, проводити розвідку, пообіцяла фінансову підтримку ППШ, а за необхідності звільнити інтернованих українських військових⁷.

---

² Файзулін Я., Скальський В. Перелоги української революції: Другий зимовий похід армії УНР. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 40 с.; Файзулін Я. Юрко Тютюнник і оперативна розробка органів ДПУ «Справа № 39» // Студії з української революції 1917–1921 років. 36. наук. праць на пошану д-ра іст. наук, проф. Р.Я. Пирого з нагоди 70-річчя з дня народж. та 40-річчя наук.-пед. діяльності. Київ: Інститут історії України, 2011. С. 383–403; Файзулін Я. Невідомі спогади генерал-хорунжого Армії УНР Юрія Тютюнника // Український історичний збірник. 2011. Вип. 14. С. 290–302; Файзулін Я. Юрій Тютюнник і радянські органи держбезпеки // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. 2013. Вип. 9. С. 269–305.

³ Кучер В. Партизансько-повстанський штаб як центр проти більшовицького руху опору на Україні 1921 року. // Воєнна історія. 2011. № 5. С. 37–51.

⁴ Срібняк І. Діяльність Партизансько-повстанського штабу при головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. 2001. № 5. С. 107–120.

⁵ Див.: Плазова Т. Військово-політична стратегія керівництва УНР щодо продовження антибільшовицької боротьби в Україні на рубежі 1920–1921 рр. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 612. С. 102–106.

⁶ Доценко О. Рейд от. Ю. Тютюнника // Літопис Червоної Калини. 1933. № 4. С. 5–7; № 5. С. 18–21.

⁷ Файзулін Я., Скальський В. Вказ. пр. С. 18.

З моменту створення штаб перебував у Тарнові, а з квітня – у Львові. 12 березня 1921 р. у Львові при штабі VI польської армії створено український інформаційний відділ під назвою «Евіденція II» (з кінця червня 1921 р. реорганізована у II (Інформаційний) відділ ППШ), працівники якого вели розвідувальну роботу, переправляли розвідників на територію України, налагоджували контакти з партизанським рухом, передавали інструкції повстанським загонам. Для забезпечення зв'язку з партизанським рухом в Україні «Евіденція II» працювала над створенням пропускних пунктів на польсько-радянському кордоні. У березні 1921 р. польська сторона погодилася відкрити два пропускні пункти у Тернополі та Дубно, керівниками яких були призначені офіцери польської армії, усю ж роботу здійснювали спеціально підготовлені українські старшини. Розширення діяльності ППШ передбачало створення додаткових пропускних пунктів, які й були відкриті у квітні-травні 1921 р. у Кременці, Копичинцях, Рівному і в Сарнах (у Дубно закрито). Через ці пункти у червні 1921 р. в Україну було направлено 137 старшин, а в липні-серпні 1921 р. ще 144 старшини, які долучилися до організації партизансько-повстанського руху⁸. Потреба у них була неабиякою, позаяк у 1921 р., за інформацією самих більшовиків, в Україні діяло 464 загоны⁹. При цьому варто брати до уваги, що все це відбувалося з відома і за підтримки польської сторони, попри підписання нею Ризького мирного договору, який створив нову геополітичну реальність на сході Європи, погіршив умови діяльності урядових структур УНР на теренах Речі Посполитої¹⁰.

Одночасно зі створенням українських структур на теренах Польщі відбувалась активна організаційна підготовка до повстання в Україні. 18 березня 1921 р. з ініціативи української інтелігенції в Києві було створено Центральний український повстанський комітет. Навесні 1921 р. територію України було розділено на п'ять повстанських груп, кожна з яких налічувала по чотири-п'ять районів, а ті відповідно підрайонів.

На початку 1921 р. з ініціативи С. Петлюри і ППШ почалася підготовка до проведення антибільшовицького походу навесні того ж року. Всенародне повстання, згідно з попереднім планом, мало розпочатися 1 травня 1921 р., але через затримку з постачанням необхідної зброї та спорядження польською стороною було вирішено очікувати на сприятливіший момент. 1 червня 1921 р. Ю. Тютюнник повідомив військово та політичне керівництво УНР, що приготування до всенародного повстання завершено. За його словами, до виступу була готова значна частина інтернованих українських вояків, а в Україні

---

⁸ Кучер В. Вказ. пр. С. 40-41.

⁹ Срібняк І. Вказ. пр. С. 107-108.

¹⁰ Стаття п'ята Ризького договору передбачала наступне: «Обидві укладаючі Договір сторони взаємно гарантують повну пошану державного суверенітету другої сторони й утримання від усякого втручання в її внутрішні справи, зокрема від агітації, пропаганди й усякого роду інтервенцій або сприяття цьому. Обидві укладаючі Договір сторони обов'язуються не створювати й не підтримувати організацій, які мають своєю метою збройну боротьбу з другою стороною, або чинять замах на її територіальную цілість, або підготовляють повалення її державного чи громадського ладу шляхом насильства, так само як і організацій, що надають собі ролю уряду іншої сторони або части її території. Зважаючи на це сторони обов'язуються не дозволяти перебування на своїй території подібних організацій, їх офіціальних представництв і інших органів, заборонити вербування а також увоз на свою територію й перевозку через свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів, амуніції й усякого роду військових матеріалів, призначених для цих організацій» (Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. Dziennik Ustaw. 1921. Poz. 300).

активізувалися повстанські сили. На початку серпня 1921 р. Ю. Тютюнник обговорив з польською стороною план Другого Зимового походу. Згідно з планом, повстання мало розпочатися в Україні, згодом до нього мали долучитися вояки Армії УНР¹¹. Проте влітку 1921 р. партизансько-повстанський рух в Україні зазнав чималих втрат. Радянська влада використала проти повстанців регулярні війська, що призвело до загибелі багатьох отаманів, розпорошення повстанських загонів. До того ж чимало отаманів скористалося радянською амністією і припинило боротьбу. Відчутних втрат зазнало і міське підпілля. Суттєвим чинником стало те, що влітку 1921 р. на території УСРР більшовики зосередили значні військові сили – 35 дивізій, 10 бригад, технічні та спеціальні частини Червоної армії загальною кількістю 1 млн. 200 тисяч бійців¹².

І все ж попри те, що восени 1921 р. до ППШ надходила інформація про втрати і невдачі партизанського руху в Україні, а відтак, несприятливі обставини для початку походу, підготовка до його проведення не припинялася. У другій половині жовтня до польсько-радянського кордону з таборів інтернованих було перевезено близько 1200 інтернованих вояків. До них долучилися добровольці з колишньої 6-ї дивізії Армії УНР, якими командував Роман Сушко, і штаб Ю. Тютюнника. Забезпечення зброєю, кіньми, амуніцією і провіантом взяла на себе польська сторона. У польській науковій літературі поширеною є версія про 40 вагонів спорядження і коней, привезених напередодні початку походу до польсько-радянського кордону¹³. Проте наданої польською стороною зброї й амуніції катастрофічно не вистачало, на чому згодом наголошував у спогадах Ю. Тютюнник та інші учасники походу. Це підтверджують сучасні дослідження. Так, В. Кучер стверджує, що для Волинської групи, яка на 2 листопада складалася з 216 старшин і 663 козаків, було виділено 430 рушниць, 74 тисячі набоїв, 34 скорострілів з набоями, 300 шабель, 150 списів, 150 піроксилінових шашок, 150 кг піроксиліну, 600 ручних гранат¹⁴.

23 жовтня 1921 р. С. Петлюра призначив Ю. Тютюнника командувачем Української повстанчої армії, а наступного дня видав наказ про початок походу¹⁵. Похід в Україну мав відбуватися за участю трьох повстанських груп: Бессарабської (Південної), Подільської та Волинської. 17-18 листопада першою радянський кордон перейшла Бессарабська група у складі трьох відділів (під команду генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка). Проте через брак зброї, провал повстанської мережі в Україні вона не виконала поставлене на неї завдання і, зазнавши значних втрат, частково повернулася на територію Румунії. 26 жовтня розпочався рейд Подільської групи під командуванням полковника Армії УНР Михайла Палія-Сидорянського. Ця група мала відволікти на себе частину більшовицьких військ і з'єднатися з Волинською групою в районі Малин-Чоповичі-Радомишль.

У другій половині листопада 1921 р. Подільська група у селі Блитчі довідалася про поразку Волинської групи і почала рух до польського кордону, який перетнула 6 грудня, де і була роззброєна. Похід Волинської групи під командуванням Ю. Тютюнника, на яку

---

¹¹ Файзулін Я., Скальський В. Вказ. пр. С. 21-22.

¹² Кучер В. Вказ. пр. С. 46.

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. Zesp. I.303.4. Sygn. 2476. K. 54 verte; *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. S. 9-10.

¹⁴ Кучер В. Вказ. пр. С. 48; Срібняк І. Вказ. пр. С. 116.

¹⁵ Файзулін Я., Скальський В. Вказ. пр. С. 21-22.

покладалися найбільші надії підняти всенародне антибільшовицьке повстання, розпочався 4 листопада. Незважаючи на захоплення кількох сіл, міста Коростеня, що дало змогу поповнити запаси зброї й амуніції, у наступні дні становище групи різко погіршилося через наступ кавалерії Г. Котовського. 17 листопада біля села Малі Миньки на Житомирщині відбувся бій з кіннотою Г. Котовського, який завершився розгромом Волинської групи. За підрахунками українських дослідників, у бою полягло близько 150 осіб, 94 поранених більшовики добили, 537 потрапили у полон, з яких 359 осіб було розстріляно, решту відправлено для допитів у Київ¹⁶. Штабу Волинської групи та деяким воякам (загалом 109 особам) вдалося вирватися з оточення і 20 листопада перейти польський кордон, де були інтерновані¹⁷.

Після невдачі Другого Зимового походу польська сторона поступово зменшувала підтримку українській політичній еміграції і, врешті, дійшла висновку про безперспективність збройних походів в Україну¹⁸. Щоправда, табори інтернованих вояків УНР на території Польщі проіснували до середини 1924 р. Польська сторона не виключала ймовірних прикордонних конфліктів з СРСР, тому, можливо, розраховувала на допомогу недавнього союзника. Так, у листі до прем'єр-міністра УНР Андрія Ливицького, датованому 4 квітня 1922 р., С. Петлюра писав: «[...] Під час перебування в Каліші офіцера з польського генер[ального] Штабу була невелика нарада його з вищими нашими начальниками. Виявилось, що Пол[ський] Генер[альний] Штаб рахується з можливістю заворушень на кресах з більшовиками. В зв'язку з цим Пол[ському] Генер[альному] Штабові ходить о схоронення наших штабів»¹⁹.

Після Другого Зимового походу Юрій Тютюнник деякий час проживав у Львові, звідки у жовтні 1922 р. переїхав у село Саджавка, де разом з родиною оселився у будинку отця С. Бобикевича. Попри невдачу походу, не полишав надій надалі організувати партизансько-повстанський рух в Україні, докладав значних зусиль, щоб налагодити контакти із ще діючими загонами. З цього вдало скористалися радянські спецслужби – вони зуміли проникнути в його найближче оточення, зрештою, їм вдалося виманити його на радянську територію, де він і був заарештований²⁰.

Висновки. Ю. Тютюнник відіграв ключову роль в організації Другого Зимового походу і повстанського руху в Україні на початку 1920-х років. Незважаючи на Ризький договір, помітну роль в організації та підтримці антибільшовицької боротьби в Україні відіграла Польща, на території якої формувалися та споряджались українські військові – учасники Другого Зимового походу. Невдача Другого Зимового походу зменшила підтримку української політичної еміграції та змусила керівництво Польщі переглянути стратегію боротьби з більшовицьким режимом, який вони вважали головною загрозою буквально до кінця 1930-х років.

---

¹⁶ Файзулін Я., Скальський В. Вказ. пр. С. 23–33.

¹⁷ Срібняк І. Вказ. пр. С. 117.

¹⁸ Torzecki R. Op. cit. S. 9; Bruski J., Pisuliński J. Polska dyplomacja wobec emigracji ukraińskiej. Nieznana instrukcja ministra Augusta Zeleskiego z 1926 roku // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. 1998. T. XXXIII. S. 160.

¹⁹ Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України. Ф. 1. Спр. 11012. Т. 12. Арк. 4.

²⁰ Див.: Файзулін Я. Юрко Тютюнник і оперативна розробка органів ДПУ «Справа № 39»... С. 383–403.

Рис. 1. Юрій Тютюнник

(Джерело: Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego
Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza
Sosnkowskiego. Zesp. I.303.4. Sygn. 2476. K. 53)

***

У Центральному військовому архіві Польщі (Рембертув, Варшава) у фонді I.303.4 (Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921-1939) зберігається документ (без назви) (додаток 1), автор якого, найімовірніше, був працівником II відділу Генерального штабу польської армії. Документ датований 7 лютого 1924 р., містить інформацію про перебування Юрія Тютюнника на території Польщі у 1920-1923 рр., про організацію і проведення ним рейду за підтримки польської сторони на територію УСРР, його подальший переїзд із сім'єю до Румунії, а звідти – на територію Радянської України. До документу прикріплено фотографію Ю. Тютюнника (рис.1). Аналіз документу дає підстави констатувати, що чиновники Генерального штабу Речі Посполитої були слабо поінформовані про Ю. Тютюнника, зокрема його діяльність в Україні в 1917-1920 рр., проживання в Румунії, де відбувалися неодноразові зустрічі з діячами українського підпілля, частина з яких вже була завербована більшовиками, обставини переходу й арешту отамана радянськими спецслужбами, переїзду його сім'ї до УСРР.

У другому виявленому документі (додаток 2) зафіксована інформація про ймовірну співпрацю Ю. Тютюнника з радянською стороною у підготовці диверсій на польсько-радянському пограниччі, ймовірне залучення до цієї акції колишніх бійців Армії УНР, що поверталися до УСРР з таборів для інтернованих у Чехословаччині.

Додаток 1

Доповідна записка II відділу Генерального штабу про перебування Юрія Тютюнника в Речі Посполитій в 1921-1923 рр., його переїзд до Румунії і УСРР/СРСР

Subf. 2. – Tiutiunik*.

Warszawa, dnia 7 lutego 1924 r.**

Jurko (Jerzy) Tiutiunyk, z pochodzenia Ukrainiec z Zadnipru, służył w b[yłej] armii rosyjskiej, brał udział w wielkiej wojnie w składzie 1-go Korpusu Syberyjskiego i w chwili wybuchu 1-ej Rewolucji rosyjskiej (luty 1917 r.) był w stopniu pułkownika.

* Написано від руки олівцем.

** Місто і дата написані від руки чорнилом чорного кольору.

W okresie rządów Kiereńskiego był jednym z najbardziej czynnych organizatorów, tworzącej się wówczas na gruzach armii carskiej – siły zbrojnej ukraińskiej, łącznie z powołanym ad/hoc Komitetem Wojskowym Ukraińskim przyczynił się wybitnie do wyeliminowania z szeregów zdemoralizowanej armii rosyjskiej elementów narodowo-ukraińskich i do zgrupowania ich w należycie uzbrojone i zaopatrzone oddziały wojskowe. Z chwilą proklamowania hetmanatu w Kijowie – zgłosił doń akces i służył pod Skoropackim aż do wygnania go wraz z Niemcami z Kijowa, poczem przeszedł do Petlury i podczas pierwszego pobytu tegoż w Kijowie był dowódcą jednego z ukraińskich pułków petlurowskich. W ciągłych walkach z bolszewikami zyskał rozgłos w sferach wojskowych i ogromną popularność w szerokich masach ukraińskich, zarówno dzięki niezmiernie śmiałym wypadom poza linje wojsk czerwonych, jak też i z racji nieprawdopodobnych wprost okrucieństw, jakich dopuszczał się w stosunku do zwyciężonych bolszewików i do zbolszewizowanych i zanarchizowanych rejonów rdzennie ukraińskich.

W roku 1920 zajął stanowisko Szefa Sztabu grupy wojsk ukr[aińskich] generała Zagrobelnego i znów zyskał szeroki rozgłos dzięki swej okrutnej taktyce stosunku do zwolenników bolszewizmu. Wycinał w pień całe wsie i miasteczka, nie szczędząc kobiet ani dzieci, torturował jeńców, inicjował organizowane pogromy żydowskie.

W związku z zawarciem traktatu ryskiego i przymuszoną likwidacją armii petlurowskiej, Tiutiunyk na likwidację się nie zgodził, nie przeszedł Zbrucza i broni na terytorjum polskiem nie złożył, lecz zebrawszy watahę mołojców, pozostał z nimi w Sowieckiej Ukrainie, poszedł daleko na wschód i głęboko wparł się w ziemie radziańskie, szerząc mord, pożogę i zniszczenie. Dla bolszewików stał się postrachem i klęską, tembardziej, że oddziały jego, zorganizowane specjalnie do wojny partyzanckiej, /K. 54/ były lekkie, lotne i nieuchwytnie. Bolszewicy, zaniepokojeni poważnie wciąż wzmagającą się popularnością Tiutiunyka zorganizowali, celem likwidacji jego akcji specjalną wyprawę, której udało się wreszcie po ciężkich walkach rozbić i rozgromić bandy Tiutiunyka. Tiutiunyk party ze wszystkich stron przez siły wielokrotnie przeważające przeszedł wreszcie ze swymi niedobitkami granicę polską i został przez nas rozbrojeny.

Kontakt Tiutiunyka z naszym Sztabem Generalnym datuje się od roku 1920. Tiutiunyk, po przejściu granicy, mieszkał konspiracyjnie z wiedzą Sztabu Generalnego we Lwowie i Tarnowie. Dzięki wstawiennictwu Szt[abu] Generalnego udało się, przy pomocy Komisji Repatracyjnej, sprowadzić do Polski żonę Tiutiunyka, wraz z dwojgiem dzieci jego. Na początku roku 1922 wypracowany został z inicjatywy Szt[abu] Gen[eralnego] specjalny plan rajdu w głąb Ukrainy Radziańskiej, który wykonać miał Tiutiunyk na własną rękę. Po otrzymaniu od władz polskich koni, ludzi, broni i zaopatrzenia, które w 40 wagonach podwieziono pod granicę sowiecką, Tiutiunyk w sile mniej więcej 1500–2000 ludzi – przekroczył granicę i szerząc mord i pożogę wdarł się w ziemie radziańskie, robiąc 300 wiorst w głąb terytorjum i w ciągu czerwca i lipca 1922 roku, czyniąc dywersję na terytorjum Radziańskiej Ukrainy. W rajdzie powyższym zginął nasz oficer łącznikowy ś[więtej] p[amięci] por[ucznik] Kowalski, specjalnie odkomenderowany do osoby Tiutiunyka, celem nadzoru nad jego akcją i przestrzegania ścisłego wykonania naszych planów. Wobec późniejszej zdrady Tiutiunyka nie jest wykluczone, iż wymieniony oficer został poprostu zgładzony przez Tiutiunyka, celem zatarcia śladów jakiejś akcji, której Tiutiunyk nie chciał ujawnić przed naszym Sztabem Generalnym. Po dokonaniu całego szeregu masowych mordów, grabieży i pogromów, Tiutiunykowi udało się przedrzeć z

powrotem do granicy i wrócić cało na nasze terytorjum. Awantura Tiutiunnyka stała się powodem całego szeregu skarg, not i ultymatywnych pogróżek rządów sowieckich. W rezultacie wydelegowana została, celem zbadania i wyświetlenia sprawy specjalna komisja, do której weszli przedstawiciele naszych kół sejmowych i Rządu, oraz przedstawiciele władz sowieckich. Komisja powyższa jednak, dzięki zarządzeniom zapobiegawczym Sztabu Generalnego – nie znalazła żadnych konkretnych /K. 54 verte/ dowodów współudziału naszych sfer rządowych we wspomnianej aferze, wobec czego incydent dyplomatyczny został zażegnany i sprawa Tiutiunnyka potraktowaną została oficjalnie, jako powstała z inicjatywy osobistej ukraińskiego watażki. Ludzie Tiutiunnyka zostali formalnie osadzeni w obozach koncentracyjnych, sam zaś Tiutiunnyk przebywał de facto na wolnej stopie we Lwowie do maja 1923 roku. W kwietniu roku 1923, żona Tiutiunnyka wraz z dziećmi wyjechała potajemnie, bez wiedzy władz polskich do Rumunii.

Wkrótce potem na skutek ciągłych domagań się rządów sowieckich, dano do zrozumienia Tiutiunnykowi, że Rząd Polski i Sztab Generalny nic by nie miały przeciwko wyjazdowi Tiutiunnyka z naszego terytorjum zagranicę.

Tiutiunnyk oświadczył wówczas, że najchętniej wyjechałby do Rumunii, na co, zapytane w tym względzie przez władze polskie przedstawicielstwo rumuńskie w Warszawie, w osobach posła Florescu i pułk. Badulescu, wyraziło swą zgodę.

Następstwem powyższych pertraktacji było, iż Tiutiunnyk z najbliższym swym sztabem, złożonym z oddanych mu całkowicie oficerów wyjechał do Rumunii i tam niezwłocznie rozpoczął rokowania z rumuńskim Sztabem Generalnym, planując zorganizowane wypadki z Rumunii na terytorjum sowieckie. Celem umocnienia swych wpływów na ziemiach radziańskich, oraz celem zapewnienia sobie baz i punktów oporu na Ukrainie sow[ieckiej], potrzebnych mu przy dokonywaniu zamierzonych rajdów, Tiutiunnyk tworzy na terenach radz¹ radziańskich "Kozaczą Radę", złożoną ze swych zwolenników i byłych podkomendnych, na czele której ustawia swego przyjaciela i sojusznika – Doroszenkę.

Przygotowania do nowej akcji przeciwbolszewickiej Tiutiunnyka w Rumunii wywołały łatwo zrozumiałe zaniepokojenie władz sowieckich, którą ze swej strony zaczęły zasypywać Rząd Rumuński notami i pogróżkami, żądając likwidacji afery tiutiunnykowskiej. W międzyczasie Tiutiunnyk, przebywający od chwili przejścia na terytorjum rumuńskie, w Czerniowcach, wdał się w jakąś aferę spekulacyjną i zdążył się gruntownie skompromitować wobec rządu Rumuńskiego.

Pod koniec sierpnia 1923 roku Oddz[iał] II Szt[abu] Gen[eralnego] otrzymał /K. 55/ informację, że żona Tiutiunnyka wraz z dziećmi wyjechała z Rumunii na Krym. Ponieważ wydawało się dziwnem i podejrzanem, że pani Tiutiunnykowa, żona znieawidzonego przez bolszewików watażki, nie obawia się korzystać jawnie i legalnie z gościnności radziańskiej, przeto Oddz[iał] II Szt[abu] Gen[eralnego] dał polecenie swym agentom zbadania całej sprawy na miejscu w Rumunii i przedstawienia wyczerpujących sprawozdań. Wysłani jednak agenci wrócili wkrótce, donosząc, że sam Tiutiunnyk wraz ze swym sztabem uciekł z Rumunii na Ukrainę sowiecką. Sprawa się wyjaśniła – i rządowi sowieckiemu chodziło o jaknajmocniejsze związanie Tiutiunnyka ze sobą, a ponieważ sowiety niebardzo wierzyły w szczerą intencję nawróconego

---

¹ Так в оригіналі

watażki, więc wołały mieć zakładników w osobach jego najbliższej rodziny. Wywiad potwierdził pozatem, że Tiutiunnyk już dawniej przebywał w kontakcie z bolszewikami i starał się o swą legalizację na Ukrainie i Rosji Sowieckiej. Wiadomość powyższą potwierdziło również nasze Poselstwo w Charkowie, w którym posiadamy własnego konfidenta /L.3275/P.Ch./.

Wywiad dokonany przez Oddz[ia] II Szt[abu] Gen[eralnego] w Czerniowicach dn[ia] 30.X.23 r. z Szefem Sigurancy wojsk 8-ej Dywizji rumuńskiej mjr. Dragulescu stwierdza, że Tiutiunnyk wraz ze swymi ludźmi przeszedł na stronę sowiecką, przewożąc ze sobą całe swoje archiwum, które jakoby miało szczególnie kompromitować naszego Charge d'Affaires w Charkowie, dr. M. Szarotę. Stwierdzono również, że Tiutiunnyk utrzymywał od dłuższego czasu stały kontakt z bolszewikami przez niejakiego [Hryhorija] Zajarnyja. Dzienniki sowieckie "Proletarjackaja Prawda" i "Kommunist" podają pod datą 27.X.23 r., że Tiutiunnyk 20 sierpnia 1923 r. zwrócił się przez [Petra] Pohibę (były szef sztabu [Jakowa] Galczewskiego) do [Wołodymyra] Zatońskiego i [Oleksandra] Szumskiego, by ci wyjednali mu u władz sowieckich ułaskawienie, gdyż on Tiutiunnyk, chce przejść do Ukrainy Sowieckiej. Skutkiem tego zgłoszenia WCIK polecił prezesowi G.P.U. [Wsewołodu] Balickiemu, już po wydaniu pozwolenia na przejście Tiutiunnyka do Bolszewji, sprawdzić powagę i szczerłość jego zamiarów, jak również prawomyślność i lojalność Doroszenki i innych osób, które przeszły z Tiutiunnykiem granicę i po dokonaniu sprawdzenia – zezwolić na zamieszkanie na Ukrainie sowieckiej. W okresie dokonywania sprawdzeń Tiutiunnyk był trzymany przez władze sowieckie w konspiracyjnym /K. 55 verte/ mieszkaniu (przy ul. Gubernatorskiej w Charkowie). Żonę jego wraz z dziećmi ściągnięto również do Charkowa, jako zakładników. Według wiadomości, podanej przez "Proletarjacką Prawdę" Tiutiunnyka po dokonaniu sprawdzeń przyjęto i zezwolono na opublikowanie listu otwartego do narodu (d[nia] 22.X.23), w którym watażka żałuje swej dotychczasowej działalności i oświadcza, "że nie chce być dalej agentem polskiej defenzywy i jako Kain wraca do swego narodu". Równocześnie w pierwszych dniach listopada 1923 r. szereg wybitnych osobistości ze świata ukraińskiego we Lwowie i w Małopolsce Wschodniej, jak również pisma ukraińskie we Lwowie ("Diło", "Zemla i Wola") otrzymało pisma od Tiutiunnyka wraz z załączoną przy nich odezwą do żołnierzy Ukraińców, wyluszczającą motywy przejścia Tiutiunnyka do Bolszewji i nakłaniającą żołnierzy do dezercji z Wojska Polskiego, rebelji przeciw Rządowi i masowego zgrupowania się w konspiracyjnych organizacjach powstańczych na terytorjum polskim, lub też do przechodzenia granicy sowieckiej, celem połączenia się z oddziałami formowanymi przeciw Polsce przez Tiutiunnyka na terytorjum sowieckim. Z zestawienia dat, oraz z innych poszlak wnosić można, że odezwa powyższa była dawniej już zredagowaną przez władze sowieckie, zapewne w Charkowie, i że Tiutiunnyka zmuszono, czy skłoniono później do jej antydatowanego podpisania. Kolportaż odezwy w Polsce wykonany był, według wszelkich poszlak, prze Misję sowiecką w Warszawie, – czego jednak dotąd, mimo skrętnych poszukiwań inwigilacyjnych dotychczas jeszcze dowieść się nie udało. Jednocześnie z odezwą zaczęto ujawniać na naszym terenie agentów i emisariuszy Tiutiunnyka, grasujących zarówno na terenie województw kresowych, jak również w ukr[aińskich] obozach koncentracyjnych (Dobrotworskiej, Nelgawskiej, Irina Palij i inni), celem zakładania na miejscach poszczególnych ognisk powstańczych, szerzenia agitacji insurekcyjnej i organizowania konspiracyjnych oddziałów powstańczych.

Jest już zupełnie pewnem, że władze sowieckie przygotowują z początkiem wiosny na

naszych Kresach Wschodnich dywersję ukraińską na wielką skalę, formując oddziały (dywizje) powstańcze po tej i po tamtej stronie kordonu. O powyższem /K. 56/ Referat Nar[odowościowy] Oddz[iału] II Szt[abu] Gen[eralnego] złożył specjalny raport. Tiutiunnyk, trzymany obecnie przez władze sowieckie w Charkowie, znajduje się, według naszych wiadomości agenturnych, pod ścisłym dozorem Charkowskiego G.P.U. i ma być w chwili właściwej wysunięty na czoło ruchu powstańczego, jako dowódca wszystkich sił zbrojnych ukraińskich, walczących “przeciw przemocy polskiej”. Tymczasem jednak używany jest do poszczególnych wystąpień agitacyjnych w środowiskach emigracji małopolsko-ukraińskiej na terenie radzieckim, oraz do wykrywania nazych i ukraińsko-petlurowskich agentów i stronników na Ukrainie Sowieckiej, którzy też w ostatnich czasach masowo wyławiani i likwidowani przez CZEKA i G.P.U. ukraińskie. W wolnych od tych przymusowych zajęć chwilach Tiutiunnyk pozostaje nadal pod ścisłym nadzorem G.P.U. i z rozkazu Balickiego, pod ścisłą cenzurą sowiecką i w zupełnem odosobnieniu pisze swoje “memuary”, następnie publikowane w oficjalnych i półoficjalnych dziennikach sowieckich.

/P R A D Z Y N S K I/
Rotmistrz.

/K. 56 verte/

(Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. Zesp. I.303.4. Sygn. 2476. K. 54–56 verte).

- * - * - * -

Додаток 2

Odpis.

Ekspozytura V.
Oddziału II.
Sztabu Generalnego
L. 2147 /tj/ 23.

Lwów, dnia 28.XI.1923 r.

Do /węglug rozdzielnika/

Wedle prawdopodobnych przypuszczeń ataman Tiutiunnik^{*}, przebywający obecnie w Charkowie rozpoczął organizowanie band, mających na celu szerzenie dywersji na terenie Małopolski Wschodniej przy poparciu ewentualnem miejscowych elementów ukraińskich.

Ponieważ może zachodzić pewna łączność między przejściem atamana Tiutiunnika do Rosji sow[ieckiej], a obecnym powrotem ukraińców z Czechosłowacji z obozów internowanych^{**}, proszę o nadesłanie mi ewentualnych wiadomości, któreby oświetliły przyczynę tej reemigracji, a

---

^{*} Підкреслено червоним олівцем автором документу. Прізвище Tiutiunnik вказано згідно з оригіналом документа.

^{**} Підкреслено чорним кольором автором документу.

zarazem służyłyby do ustalenia związku z Tiutiunnikiem.

Ze swojej strony w miarę otrzymania wiadomości zawiadomię tamt[ejszy] Oddział w odpowiednim czasie.

Otrzymują:
DOK. VI. Oddz[iał] II. Lwów.
DOK. X Oddz[iał] II. Przemyśl.

Kierownik Ekspozytury
Ajdukiewicz
Mjr Sztabu Generalnego

(Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. Zesp. I.303.4. Sygn. 2607. K. 2125).

- * - * - *

ПЕРЕКЛАД

Додаток 1

Доповідна записка II відділу Генерального штабу про перебування Юрія Тютюнника в Речі Посполитій у 1921-1923 рр., його переїзд до Румунії і УСРР/СРСР

Юрко (Єжи) Тютюнник, українець за походженням з Задніпров'я, служив у колишній російській армії, брав участь у великій війні в складі 1-го Сибірського Корпусу і на момент вибуху 1-ї російської революції (лютий 1917 р.) був у чині полковника²¹.

Під час правління уряду Керенського був одним із найактивніших організаторів українських збройних сил, які формувалися тоді на руїнах царської армії. Разом зі створеним для цього Українським військовим комітетом зробив значний внесок у виокремлення з рядів здеморалізованої російської армії національно-українських елементів і згуртування їх в належно озброєні та забезпечені військові частини. Після проголошення Гетьманату в Києві приєднався до Скоропадського і служив під його командуванням до вигнання його разом з німцями з Києва, потім перейшов до Петлюри і під час першого перебування в Києві був командиром одного з українських петлюрівських полків²². У постійних боях з більшовиками здобув славу у військових колах і величезну

---

²¹ Юрій Тютюнник розпочав військову кар'єру солдатом в 6-му Сибірському стрілецькому полку. У квітні 1914 р. йому присвоїли звання унтер-офіцера. З початку війни брав участь у бойових діях. 11 жовтня 1914 р. був поранений під Комаровим. Після лікування в лютому 1916 р. його визнали придатним до служби і відправили спершу у 26-й запасний батальйон, а згодом знову в 6-й Сибірський стрілецький полк дніочої армії. На фронті перебував у квітні-липні 1916 р. Після цього навчався у Горійській школі прапорщиків, після закінчення якої в листопаді 1916 р. у званні прапорщика відправлений у розпорядження начальника Одеського військового округу, а потім в 32-й запасний піхотний полк в Сімферополі, де пробув до лютневої революції (*Шатайло О.* Генерал Юрко Тютюнник. Львів: «Світ», 2000. С. 8).

²² Автор доповідної записки, оповідаючи про військову кар'єру Ю. Тютюнника в 1918-1919 рр., допустився багатьох помилок, оскільки Ю. Тютюнник був в опозиції до П. Скоропадського брав участь в Звенигородському повстанні (червень-липень 1918 р.) проти австро-німецьких та гетьманських військ. За

популярність серед широких українських мас як за свої вилазки в запілля Червоної армії, так і за неймовірну жорстокість стосовно переможених більшовиків, а також щодо збільшовизованих і занархізованих споконвічно українських регіонів.

У 1920 році обійняв посаду начальника штабу групи українських військ²³ генерала Загробельного²⁴ і знову здобув широку популярність через свою жорстоку тактику у ставленні до прихильників більшовизму. Вирізав під корінь цілі села і містечка, не шкодуючи ні жінок, ні дітей, катував військовополонених, ініціював організовані єврейські погроми.

Після укладення Ризького мирного договору і примусового розформування петлюрівської армії Тютюнник не змирився з її ліквідацією, не перейшов Збруч і не склав зброю на польській території, а зібравши багатотисячний загін, залишився з ним на території Радянської України, пішов далеко на схід і глибоко проник на радянські території, чинячи вбивства, пожежі і розруху. Для більшовиків він став кошмаром і катастрофою, тим більше, що його війська, спеціально створені для партизанської війни, були легкими, мобільними і невловимими. Більшовики, серйозно занепокоєні зростанням популярності Тютюнника, організували з метою придушення його акції спеціальну експедицію, якій після важких боїв нарешті вдалося розбити і розгромити банди Тютюнника. Тютюнник, оточений з усіх боків багатократно переважаючими силами, нарешті перейшов з рештками свого війська польський кордон і був роззброєний нами²⁵.

Контакт Тютюнника з нашим Генеральним штабом почався ще в 1920 році. Тютюнник, перейшовши кордон, за погодженням з Генеральним штабом підпільно жив у Львові і Тарнові. За сприяння Генерального штабу вдалося за допомогою Репатріаційної комісії вивести до Польщі дружину Тютюнника та двох його дітей. На початку 1922 року з ініціативи Генерального штабу було розроблено спеціальний план походу вглиб Радянської України, який Тютюнник мав здійснити на власний розсуд. Отримавши від польської влади коней, людей, зброю і амуніцію, які було перевезено в 40 вагонах до радянського кордону, Тютюнник з загоном чисельністю більш-менш 1500-2000 чоловік перетнув кордон і, сіючи вбивства і пожежі, вдерся на радянську територію, пройшов 300 верст вглиб території протягом червня і липня 1922 р., здійснюючи диверсії на території Радянської України²⁶. У

часів Директорії кілька місяців воював в загоні отамана Григор'єва, згодом на боці військ Директорії УНР, брав участь у I Зимовому поході (Див.: *Шатайло О.* Вказ. пр. С. 21-50).

²³ Ю. Тютюнник з 6 травня 1920 р. був на посаді начальника 4-ї Київської стрілецької дивізії армії УНР (*Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. Київ: Темпора, 2007. С. 446).

²⁴ Генерала на прізвище Загробельний в армії УНР не було. Очевидно йдеться про генерал-хорунжого Олександра Загродського, командувача 2-ї Волинської групи Дієвої армії УНР.

²⁵ Твердження автора документу про те, що Ю. Тютюнник у 1921 р. перебував в Україні і продовжував збройну боротьбу, не відповідає дійсності. За словами Олега Шатайла, 4-та Київська дивізія 21 листопада 1920 р. перейшла Збруч і опинилася на території Польщі. У лютому 1921 р. він увійшов до складу Вищої Військової Ради, яка підпорядковувалася безпосередньо Головному Отаману Військ УНР Симону Петлюрі. У січні 1921 р. Ю. Тютюнник очолив Партизансько-повстанчий штаб, що відповідав за зв'язок з численними повстанськими організаціями та загонами в Україні (*Шатайло О.* Вказ. пр. С. 58).

²⁶ Другий Зимовий похід відбувся в жовтні-листопаді 1921 р.

цьому рейді загинув наш зв'язковий офіцер, покійний поручник Ковальський²⁷, який був спеціально приставлений до особи Тютюнника з метою нагляду за його акцією і забезпечення чіткого виконання наших планів. З огляду на подальшу зраду Тютюнника, не виключено, що цей офіцер був просто убитий Тютюнником для того, щоб замести сліди якоїсь акції, про яку Тютюнник не хотів повідомляти нашому Генеральному штабу. Після серії масових убивств, мародерства і погромів Тютюннику вдалося прорватися назад до кордону і повернутися на нашу територію. Авантюра Тютюнника стала приводом для цілої низки скарг, нот та ультимативних погроз з боку радянського уряду. В результаті було створено спеціальну комісію для розслідування і перевірки справи, до складу якої увійшли представники від Сейму й уряду, а також представники радянської влади. Але завдяки превентивним заходам Генерального штабу комісія не виявила конкретних доказів причетності нашого уряду до цієї справи, тож дипломатичний інцидент було залагоджено, а справу Тютюнника офіційно потрактовано як таку, що виникла з особистої ініціативи українського воєначальника. Люди Тютюнника були формально ув'язнені в концтаборах, тоді як сам Тютюнник *de facto* залишався на волі у Львові до травня 1923 року. У квітні 1923 року дружина і діти Тютюнника таємно виїхали до Румунії без відома польської влади.

Незабаром після цього, під впливом постійних вимог радянського уряду, Тютюннику дали зрозуміти, що польський уряд і Генеральний штаб не матимуть нічого проти виїзду Тютюнника з нашої території закордон.

Після цього Тютюнник заявив, що найохочіше виїхав би до Румунії, на що, після запиту польської сторони з цього приводу, румунське представництво у Варшаві в особі посла Флореску і полковника Бадулеску висловило свою згоду.

В результаті цих переговорів Тютюнник зі своїм найближчим оточенням, що складалося з повністю відданих йому офіцерів, виїхав до Румунії, де негайно розпочав переговори з румунським Генеральним штабом, плануючи організовані рейди з Румунії на радянську територію. Для посилення свого впливу на радянських територіях, а також для забезпечення себе базами і пунктами опору в Радянській Україні, необхідними для здійснення запланованих рейдів, Тютюнник створив на радянських територіях «Козацьку раду», що складалася з його соратників і колишніх підлеглих, на чолі якої він поставив свого приятеля і соратника Дорошенка.

Підготовка нової антибільшовицької акції Тютюнника в Румунії викликала зрозуміле занепокоєння з боку радянської влади, яка, зі свого боку, почала засипати румунський уряд нотами та погрозами, вимагаючи перешкодити задуму Тютюнника. Тим часом Тютюнник, який з моменту переходу на румунську територію перебував у Чернівцях, вплутався в якусь спекулятивну аферу, чим добряче дискредитував себе перед румунським урядом.

Наприкінці серпня 1923 року II відділ Генерального штабу отримав інформацію, що дружина Тютюнника з дітьми переїхала з Румунії до Криму. Оскільки здавалося дивним і підозрілим, що пані Тютюнникова, дружина ненависного більшовикам воєначальника, не побоялася відкрито і легально скористатися радянською гостинністю, II відділ Генерального

---

²⁷ Ю. Тютюнник у своїх спогадах писав, що поручник Ковальський загинув в бою біля села Малі Миньки. Проте довгий час польська сторона сумнівалася в його смерті, припускаючи, що він потрапив в полон до більшовиків. З часом факт смерті було підтверджено польською розвідкою (*Тютюнник Ю.* З поляками проти України. Харків: Державне видавництво України, 1924. С. 83).

штабу віддав наказ своїм агентам розслідувати цю справу на місці в Румунії і дати вичерпні звіти. Вислані агенти невдовзі повернулися, доповівши, що сам Тютюнник разом зі своїм штабом утік з Румунії на Радянську Україну²⁸. Стало очевидним – радянська влада мала на меті якомога міцніше прив'язати Тютюнника до себе, оскільки ж совіти не дуже вірили в щирість намірів наведеного воєначальника, тому хотіли мати в заручниках його найближчу родину. Розвідка також підтвердила, що Тютюнник вже раніше мав контакти з більшовиками і намагався легалізуватися в Україні та Радянській Росії. Цю інформацію підтвердило також наше посольство в Харкові, в якому ми маємо довірену особу /L.3275/P.Ch./.

Розмова, проведена представником II відділу Генерального штабу в Чернівцях 30.X.23 р. з керівником Сигуранци військ 8-ї румунської дивізії майором Драгулеску підтвердила, що Тютюнник разом зі своїми людьми перейшов на радянську сторону, забравши з собою весь свій архів, який нібито особливо мав компрометувати нашого тимчасового повіреного у справах у Харкові д-ра М. Шароту. Підтверджено також, що Тютюнник тривалий час підтримував регулярні контакти з більшовиками за посередництвом якогось Григорія Заярного²⁹. Радянські газети «Пролетарська правда» і «Комуніст» повідомили 27.X.23., що Тютюнник 20 серпня 1923 року звернувся через Петра Погибу³⁰ (колишнього начальника штабу Якова Гальчевського³¹) до Володимира Затонського і Олександра Шумського, аби ті клопотали перед радянською владою про його помилування, оскільки він, Тютюнник, хоче переїхати до Радянської України. В результаті цього звернення ВЦВК наказав голові ГПУ Всеволоду Балицькому, вже після видачі дозволу на перехід Тютюнника до Большевії, перевірити серйозність і щирість його намірів, а також

---

²⁸ 16 червня 1923 р. о 23-й годині Ю. Тютюнник в супроводі кількох осіб, серед яких Г. Заярний, переправилися через Дністер на територію УСРР, де одразу ж був заарештований. Його було привезено спершу до Києва, а потім до ДПУ в Харкові, де він кілька місяців жив в домі для працівників ДПУ під постійним наглядом. У липні до УСРР було перевезено архів Ю. Тютюнника, а в 20-х числах серпня 1923 р. його дружина разом з двома дітьми також прибули до УСРР (Див.: *Файзулін Я.* Юрко Тютюнник і оперативна розробка органів ДПУ «Справа № 39»... С. 399-401).

²⁹ *Григорій Заярний* (1897-?) – учасник українського національно-визвольного руху в 1917-1921 рр. У 1921 р. під час переходу польсько-радянського кордону був затриманий співробітниками радянських органів держбезпеки (ЧК). На допиті розкрив структуру органів УНР за кордоном та схему організації антибільшовицьких сил в Україні. Під час допитів погодився співпрацювати з радянськими органами. З 1922 р. відіграв головну роль в агентурній розробці із захоплення Ю. Тютюнника, його переправі в УСРР і арешту (*Файзулін Я.* Вказ. пр. С. 385-399).

³⁰ *Погиба Петро* (1900-1922) – військовий діяч, поручик царської армії, сотник Армії УНР. Наприкінці 1920 р. був інтернований в таборі м. Каліш (Польща). Повернувшись Україну, з весни 1921 р. брав активну участь у повстанському русі, помічник (заступник) команданта Подільської повстанської групи Якова Орла-Гальчевського та суддя штабу групи (від 1 травня 1922 р.). Потрапив у полон до більшовиків 15 листопада 1922 р. (URL: <http://pvz.in.ua/action.php?id=37>).

³¹ *Гальчевський Яків* (1894-1943) – сотник Армії УНР. Протягом 1921-1925 рр. трічі перетинав польсько-радянський кордон та вів партизанську війну проти радянської влади. Проживав у Варшаві. З 1928 р. під прізвиськом «Войнаровський» служив контрактним офіцером у польській армії. З 8 вересня 1939 р. командував батальйоном Оборони Народової «Борднія», відзначився у боях проти німецьких військ під м. Кутно, був представлений до ордену «Віртуті Мілітарі». Потрапив у німецький полон, але в січні 1940 р. був звільнений за клопотанням уряду УНР в екзилі. 16 червня 1942 р. сформував та очолив т.зв. Холмський легіон самооборони. Загинув у бою з польськими партизанами у с. Переселовичі (тепер – Сарненський район Рівненської області) (*Тинченко Я.* Вказ. пр. С. 99).

благонадійність і лояльність Дорошенка та інших осіб, які перейшли кордон разом з Тютюнником, і після перевірки дозволити йому проживати на території Радянської України. На час перевірки Тютюнник утримувався радянською владою у конспіративній квартирі (по вулиці Губернаторській у Харкові). Його дружину і дітей також було перевезено до Харкова як заручників. Згідно з повідомленням газети «Пролетарська правда», після перевірки Тютюнника прийняли і дозволили йому опублікувати відкритий лист до народу (дня 22.X.23), в якому воєначальник шкодує про свою минулу діяльність і заявляє, «що не бажає далі бути агентом польського уряду і, як Каїн, повертається до свого народу». Водночас, у перших днях листопада 1923 року ряд визначних українських діячів у Львові та Східній Малопольщі, а також українські періодичні видання у Львові («Діло», «Земля і воля») отримали листи від Ю. Тютюнника з доданою відозвою до українських вояків, в яких пояснювалися мотиви переходу Ю. Тютюнника на бік більшовиків і з закликом дезертирувати з польської армії, повставати проти уряду і масово об'єднуватися в підпільні повстанські формування на польській території або ж переходити радянський кордон і приєднуватися до військ, формованих Тютюнником проти Польщі на радянській території³². Зіставивши дати, а також інші непрямі докази, можна зробити висновок, що згадана відозва була заздалегідь підготовлена радянською владою, ймовірно, в Харкові, і що Тютюнника змусили або спонукали пізніше підписати її недатованою. Поширенням прокламації в Польщі, за всіма ознаками, займалося радянське представництво у Варшаві, чого, однак, досі не доведено, незважаючи на численні розслідування, проведені органами зовнішнього спостереження. Одночасно з відозвою на наших територіях почали з'являтися агенти та емісари Тютюнника, які нищпорили як у східних воєводствах, так і в українських концтаборах (Добротворський³³, Нельгавський³⁴, Ірина Палій³⁵ та ін.), маючи на меті створити в окремих місцевостях осередки повстань, поширювати повстанську агітацію та організувати підпільні повстанські загони.

Вже достеменно відомо, що радянська влада готує на початку весни широкомасштабну українську диверсію на наших східних кресах, формуючи повстанські відділи /дивізії/ по цей і по той бік кордону. Спеціальна доповідь про це була представлена Рефератом у справах національностей II відділу Генерального штабу. Тютюнник, утримуваний радянською владою в Харкові, перебуває, за нашими агентурними даними, під пильним наглядом Харківського ГПУ і має бути у потрібний момент поставлений на чолі повстанського руху як командувач усіх українських збройних сил, що борються «проти

---

³² Йдеться про листівки-звернення «До всіх українських вояків, перебуваючи на еміграції», підписані Ю. Тютюнником під тиском ДПУ 15 серпня 1923 р.

³³ *Добротворський Йосип* (1894 – після 1932) – підполковник Армії УНР. Під час Другого Зимового походу був начальником цивільного управління УППШ. У 1923 р. разом з Ю. Тютюнником повернувся в радянську Україну (*Тинченко Я.* Вказ. пр. С. 142).

³⁴ Йдеться про *Василя Нельговського*, генерал-хорунжого Армії УНР. У 1921 р. – командувач окремої партизанської групи, яка упродовж вересня – листопада партизанила на Поліссі але після розгрому Волинської групи Ю. Тютюнника повернулася до Польщі (*Тинченко Я.* Вказ. пр. С. 298).

³⁵ Очевидно тут помилка. Йдеться про *Михайла Палія-Сидорянського* (1895-1963), підполковника Армії УНР, який 25 жовтня 1921 р. на чолі відділу прорвався на територію радянської України і вів бойові дії. Після розгрому Волинської групи Ю. Тютюнника повернувся до Польщі. У 1945 р. заарештований радянською контррозвідкою. Помер у Празі (*Тинченко Я.* Вказ. пр. С. 396-397).

польського насильства». Але наразі його використовують для окремих агітаційних виступів у середовищі східно-галицької еміграції на радянській території, а також для виявлення наших та українсько-петлюрівських агентів і прихильників у Радянській Україні, яких останнім часом також масово вистежували та ліквідували ЧК і ГПУ. У вільний від цієї примусової діяльності час Тютюнник надалі залишається під пильним наглядом ГПУ і, за наказом Балицького, під суворою радянською цензурою і в повній ізоляції пише свої “спогади”, які згодом публікуються в офіційних і напівофіційних радянських виданнях.

/П Р А Д З И Н С Ь К И Й/
Ротмістр.

- * - * - * -

Додаток 2

Експозитура V
II відділ Генерального штабу
L.2147/tj/23.

Львів, дня 28.XI.1923 р.

До /згідно з розподілом/

Цілком вірогідно, що отаман Тютюнник, який на даний час перебуває в Харкові, розпочав створення загонів з метою поширення диверсій у Східній Малопольщі за можливої підтримки місцевих українських елементів.

Оскільки може існувати певний зв'язок між переходом отамана Тютюнника до Радянської Росії і теперішнім поверненням українців з Чехословаччини з таборів інтернованих, прошу Вас надіслати мені будь-яку інформацію, яка б пролила світло на причини цієї еміграції і водночас послужила б для налагодження зв'язку з Тютюнником.

Зі свого боку, по отриманні якоїсь інформації я повідомлю про це Відділ у встановленому порядку.

Отримують:
КОК VI. II Відділ. Львів.
КОК X. II Відділ. Перемишль.

Керівник Експозитури
Айдукевич
Майор Генерального Штабу

Igor Mraka

The Role of Yuriy Tutunyk in the Organization of the Partisan Insurgent Movement in Ukraine

Abstract: After the failure of the war with the Bolsheviks, at the end of 1920, parts of the UPR army were forced to move to the territory of Poland, where they were interned.

---

* КОК – Командувач Окружного Корпусу

Despite this, the UPR government decided to continue the struggle by organizing an all-Ukrainian anti-Bolshevik uprising. At the same time, besides Poland's signing the Riga Treaty with the Bolsheviks, great hopes were placed on Polish assistance. The organization of further struggle was entrusted to the newly created Partisan-Insurgent Headquarters, where General-Coroner Yuriy Tutunnyk was appointed as a head. He actually played a leading role in the organization, preparation and conduct of the Second Winter Campaign in November 1921. The Second Winter Campaign took place in unfavorable conditions, since in the summer of 1921 the partisan-insurgent movement in Ukraine suffered considerable losses. The Soviet authorities used regular troops against the rebels, which led to the death of many atamans and the dispersion of the insurgent units. In addition, many atamans took advantage of the Soviet amnesty and stopped fighting. The urban underground also suffered significant losses. As a result, the Second Winter Campaign failed, and some of the Ukrainian fighters were captured and shot near the Bazaar. The failure of the campaign caused the weakening of support for Ukrainian political emigration from the Polish ally and also led to a reassessment of the priorities and methods of further struggle. After the Second Winter Campaign, Yuriy Tyutyunnyk lived in Lviv for some time, from where in October 1922 he moved to the village of Sadzhavka, where he and his family settled in the house of Priest S. Bobykevych. Despite the failure of the campaign, he did not give up hope of further organizing the partisan-insurgent movement in Ukraine, and made considerable efforts to establish contacts with the still active units. The Soviet special services successfully took advantage of this as they managed to penetrate his immediate environment, and in the end, they managed to lure him to Soviet territory, where he was arrested.

Keywords: UNR army, Partisan-Insurgent Headquarters, Polish Army, Soviet-Ukrainian War, Red Army, uprising, the Second Winter Campaign